

حقوق اساسی. محیط زیست و اسلام

پدیدآورنده (ها) : ابراهیمی، ابوالقاسم

حقوق :: نشریه مطالعات حقوق :: تابستان ۱۳۹۶ - شماره ۱۱

صفحات : از ۱ تا ۱۲

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1224038>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۰۷/۱۴

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- حق بر محیط زیست از منظر حقوق بشر بین‌المللی و اسلام
- چگونگی حمایت از محیط زیست در فقه اسلامی
- جایگاه حقوقی محیط زیست در بینش امانت‌مدار اسلام و نگرش تمامیت خواه غرب
- درآمدی بر جرایم زیست محیطی
- تبیین پارادایم توحیدی آموزش صیانت از منابع طبیعی و محیط زیست
- حفاظت از محیط زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران
- حق بر محیط زیست سالم در رویه قضایی دیوان عدالت اداری
- انسان و محیط زیست از منظر قرآن و روایات
- حق بر محیط زیست سالم در پرتو اصول فقهی و اخلاقی
- طبیعت و محیط زیست از نگاه اسلام
- حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت
- اخلاق محیط زیست با نگاهی به روایات فریقین

عناوین مشابه

- تحلیل مبانی و قواعد فلسفی-کلامی حق بر محیط زیست: مطالعه تطبیقی در حقوق معاصر و حقوق اسلام
- مقایسه تطبیقی حق محیط زیست سالم در سیره نبوی و علوی با حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران
- حقوق و اخلاق محیط زیست از دیدگاه نهج البلاغه
- تامین بهره‌وری فناوری پیرولیز از منظر حقوق محیط زیست در مسیر مدیریت پسماند و کنترل شن‌های روان
- وظایف انسان‌ها در قبال محیط زیست از نظر اخلاق و اسلام: اجماع هم‌پوش در اخلاق محیط زیست
- اسلام و حسابداری محیط زیست
- مسئولیت جبران خسارت به محیط زیست منطقه‌ای دریاها در حقوق بین‌الملل عرفی و رویکرد متناقض شعبه حل اختلاف بستر دریاها
- حفاظت از محیط زیست توسط شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد در چارچوب اصول هشتم (امر به معروف و نهی از منکر) و سی و چهارم قانون اساسی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران
- مطالعه تطبیقی مسئولیت آلوده‌کنندگان جغرافیای انسانی (محیط زیست) نسبت به مرگ‌های ناشی از آلودگی ایجاد شده توسط آن‌ها در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی چکیده
- رویکرد ترامپ به حقوق بین‌الملل محیط زیست و پیشنهادهای رسانه‌ای

فصلنامه مطالعات حقوق
Journal of Legal Studies
سال اول. شماره ۱۱. تابستان ۱۳۹۶، صص ۱-۱۱ Vol 1. No 11. 2017, p 1-11
شماره شاپا (۶۳۹۵-۲۵۳۸) ISSN: (2538-6395)

حقوق اساسی. محیط زیست و اسلام

ابوالقاسم ابراهیمی

دانشجوی دکتری حقوق عمومی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان. ایران

Iran0120@yahoo.com

چکیده

از آنجا که حق بهره مندی از محیط زیست، اختصاص به یک فرد یا نسل ندارد. باید بهره‌برداری از آن اصولی. عادلانه و عاقلانه باشد؛ به طوری که هم نسل حاضر و هم نسلهای آینده بتوانند در محیطی سالم و امن زندگی کنند. لذا بهره‌برداری بی‌رویه از آن تجاوز به حق دیگران بویژه نسلهای آینده و سوء استفاده محسوب می‌شود تخریب و ایجاد هر نوع آلودگی از جمله آلودگی‌های سمعی بصری، آب، هوا، پسماندها و غیره، که سلامتی روحی، روانی و جسمی شهروندان را تحت تاثیر قرار دهد نقض حقوق اساسی انسانهاست و تمام رفتارهای ناقض حقوق زیست محیطی جزء جرایم و ضد ارزشهای اخلاقی بوده و هر عاملی که حق شهروندی را که همانا حق حیات و سلامتی است با خطر جدی مواجه کند محکوم است و حق بر محیط زیست برای دیگر حقوق انسانها پیش نیاز است، چرا که لازمه بهره‌مند شدن انسانها از سایر حقوق با این فرض است که آنان از حداقل سلامتی و تندرستی برخوردار باشند. بر این اساس حق برخورداری از محیط زیست سالم را می‌توان در ردیف بنیادی ترین و اساسی ترین حقوق قرارداد و اهمیت این مسأله از آن جهت است که انسان قادر نخواهد بود بدون داشتن محیط زیستی امن و سالم، به زندگی طبیعی خود ادامه دهد. بحرانهای متعدد زیست محیطی، انقراض گونه‌های زیستی، آلودگی و تحلیل منابع زیرزمینی و... که در این عصر ظاهر شده از جمله مواردی است که آینده بشر و حیات را در حالت اضطراب قرار داده آثار و پیامدهای این بحرانها، در حال آشکار شدن است اما با کمال تاسف هنوز اغلب قوانین و رویکردهای حوزه محیط زیست تنها رنگ و بویی انسان مداری و انسان محوری دارند و از رویکردی جامع و طبیعت محور که انسان هم جزئی از آن بشمار می‌آید غفلت گردیده است در صورتیکه انسان بدون محیط زیست سالم و طبیعت سالم محکوم به نابودی است.

واژه‌های کلیدی: حق. حقوق. اساسی. محیط. زیست

مقدمه

بدون شک محیط زیست سالم یکی از نعمات الهی و بخشی از نظام خلقت می باشد که ریشه در جهان بینی توحیدی دارد؛ یعنی جهان و هر آنچه که در اوست، تصویری از خداوند واحد است. در اسلام هر گونه رفتاری که منجر به فساد در عرصه محیط زیست شود نهی شده است، چرا که خداوند بارها در قرآن کریم درباره ایجاد فساد در روی زمین هشدار داده است به این سبب کردار انسان را در مواجهه با محیط زیست، باید نظارت و کنترل کرد و علاوه بر تنبیه افرادی که به محیط زیست آسیب می رسانند، به آنهایی که از نتیجه سوء کردارشان بر محیط زیست بی خبرند هشدار می دهد.

تعریف حق و حقوق

عبارت از جمع حق یعنی راستی‌ها، بهره‌ها، مواجب، اموال و...، همین معنا در علم حقوق و فقه در مورد امتیاز و قدرتی که یک فرد در مقابل دیگران در زندگی اجتماعی دارد و از آن می‌تواند استفاده کند، کاربرد فراوان دارد، مانند حق آزادی، حق مالکیت، حق رأی حق قصاص و مجموع مقرراتی که بر اشخاص از این جهت که در اجتماع هستند الزامی است و حکومت می‌کند لذا از آن جای که حقوق از روابط اجتماعی انسان و نیازها و تکالیف متقابل صحبت می‌کند. شناسایی نیازها و روابط ناشی از آنها در زندگی اجتماعی انسان علمی را تشکیل می‌دهد به نام حقوق،

حقوق طبیعی چیست

به حقوقی گفته می‌شود که اشخاص بر پایه طبیعت خود دارا هستند. بدون آن که مشروط به توافق دیگران، وجود نهادهای سیاسی و قضائی و یا قوانین و سنت‌ها باشد. بنابراین حقوق طبیعی به هر انسان دارای هر ملیت و نژاد و دین و مذهب در هر زمان و هر مکان و تعلق می‌گیرد.

حقوق اساسی

به مجموعه اصول و قواعد حاکم بر روابط حکومت و مردم و نیز اقتدارها و وظایف و مسئولیت‌های نهادهای قانون‌گذاری، اجرایی و قضائی با عنایت به اصل تفکیک قوا حقوق اساسی اطلاق می‌گردد. حقوق اساسی شاخه‌ای از حقوق است که قواعد مندرج در قانون اساسی را بررسی نموده و روابط مربوط به دولت را به معنای عام کلمه (حاکمیت) مورد دقت قرار داده و حقوق نهادهای سیاسی تشکیل دهنده جامعه را تعریف می‌نماید.

حفاظ محیط زیست و قانون اساسی

در اصل ۵۰ قانون اساسی آمده است: «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌شود. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

فعالیت‌های انسان که برای رسیدن به رفاه و توسعه اقتصادی و اجتماعی خود در حال استمرار است باعث تخریب محیط زیست شده تا آنجا که این تخریب آنچنان در وضعیت آب و هوای کره زمین، دگرگونی ایجاد کرده که سلامتی و حیات او و سایر موجودات زنده را به خطر انداخته است. شرایط به وجود آمده به حدی وخیم است که امروزه از آن به عنوان بحران محیط زیست یاد می‌شود برای رهایی از این بحران باید اقدامی همگانی کرد و با تصویب قوانین حقوقی بازدارنده داخلی و بین‌المللی و حتی با استفاده از اصول اعتقادی اخلاقی و متون دینی و مذهبی ملتها از ادامه این بحران جلوگیری کرد.

حفظ محیط زیست از دیدگاه قرآن و روایات

در قرآن کریم هم، خداوند همان طور که حق بهره‌برداری از محیط زیست و طبیعت را برای انسان قرار داده، مسؤلیت عمران و آبادانی زمین را هم بر عهده او گذاشته است. در سوره هود آمده است:

هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا (هود - ۱۱)

یعنی: خداوند شما را از زمین پدید آورد و آبادی آن را به شما واگذاشت.

از این آیه استنباط می‌شود که، عمران و آباد کردن زمین و محافظت محیط زیست از وظایف انسان است و هر عملی که با آبادانی محیط زیست منافات داشته باشد، ممنوع است. نکته ظریفی که در این آیه وجود دارد آن است که قرآن نمی‌گوید، خداوند زمین را آباد کرد و در اختیار شما گذاشت؛ بلکه می‌فرماید: عمران و آبادانی زمین را به شما واگذار کرد. پس انسان مسؤلیت عمران و آبادانی زمین را بر عهده دارد و مفهوم آیه این است که تخریب محیط زیست و نابودی آن، مخالف عمران و آبادانی است، پس باید از آن پرهیز نمود.

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا. .. (اعراف - ۸۵)

یعنی: و در زمین پس از اصلاح آن فساد نکنید.

بدون شک، تخریب، نابودی و آلوده‌سازی محیط زیست یکی از مصادیق مهم رفتارهای فسادانگیز در زمین است. فساد در زمین، شامل فساد در طبیعت و محیط زیست نیز خواهد بود. به همین جهت، قرآن کریم با بیان عناصر محیط زیست و طبیعت، تخریب و نابودی آنها را مصداق بارز فساد می‌داند و خطاب به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرماید.

وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ (بقره - ۲۰۵) یعنی: هنگامی که روی بر می گردانند (و از نزد تو خارج می شوند) در راه فساد در زمین، کوشش می کنند و زراعتها و چهارپایان را نابود می سازند، (با این که می دانند) خدا فساد را دوست نمی دارد. امام صادق (ع): درختان میوه دار را قطع نکنید که خدا بر شما به شدت عذاب را فرود می آورد. (وسائل، ۴۶، ۱۳). امام علی (ع): رسول خدا (ص) از ریختن سم حتی در سرزمین های مشرکین نهی فرموده است. (وسائل، ۴۶، ۱۱).

از آیات و احادیث فوق میتوان برداشت کرد که فساد دارای مفهومی بسیار گسترده است و یکی از نظمهای موجود در آفرینش، نظم حاکم بر طبیعت و محیط زیست است که هرگونه تخریب و نابودی آن، مشمول نهی در این آیات خواهد شد. از این رو، هرگونه رفتاری که به بروز فساد و تخریب در عرصه محیط زیست ختم گردد، در تضاد با تعالیم عالیه اسلام بوده و ممنوع است. انسان به عنوان جزئی از این جهان، باید با دیگر مخلوقات خداوند همکاری سازنده و پایدار داشته باشد. محیط زیست و طبیعت، محلی است که انسان در آن متولد شده و رشد و نمو کرده است و گهواره انسان محسوب می شود. بدین سبب، باید به گونه ای با آن رابطه برقرار کند که ضمن برخورداری از مواهب طبیعی، در حفظ سلامت و پایداری آن نیز بکوشد. آیات و روایات فراوانی وجود دارد که نشان می دهد خداوند، طبیعت و محیط زیست را برای انسان آفریده و او حق تصرف در آن را دارد؛ و تنها انسان است که بر روی کره زمین احکام ارزشی صادر و به زبان انسانی جمله بندی میکند و بعنوان کاملترین موجودی میباشد که امکان دارد در جهان هستی کارهای مشترک با دیگر اجزاء طبیعت انجام دهد و هیچ موجودی از چنین قدرت و اختیار و خصلتی برخوردار نیست و می توان گفت این خصیصه نشأت گرفته از قوه عقلانی اوست به همین دلیل صاحب نظران بر این باورند که تنها انسان است که میتواند صاحب حق تلقی شود زیرا طبیعت سایر مخلوقات، به علت عدم اراده آزاد و خودآگاهی امکان مطابقت و شرایط عضویت در جامعه اخلاقی انسانها را ندارند لذا تنها داشتن احساس درد، و لذت بعنوان مبنای شناسایی حق برای حیوانات، کافی نیست و ارزش ذاتی موجودات زنده به انسجام و یکپارچگی و عملکرد آنها در جهت تحقق خیر و حفظ بقا، حیات و حق طبیعی برای انسان است که سبب احترام به حیوانات و کل طبیعت می شود «به معنی آن است که گیاهان و جانوران وحشی و اکوسیستمهای طبیعی زمین از ارزش ذاتی برخوردار هستند» و تمام موجودات چه آگاه از هستی و غایت حیات خویش چه نا آگاه بعنوان یک مرکز غایت شناختی تلقی می گردند. و این ارزش ذاتی موجودات پیش شرط احترام نهادن به آنان است به نحوی که میتوان گفت سهم عمده ای از این میراث که به دست ما رسیده است مربوط به فلسفه ای که در ابتدا به شناخت از عناصر طبیعت و سپس به شناخت طبیعت اشیاء، طبیعت انسان، جایگاه ارزشی انسان در طبیعت، جایگاه ارزشی طبیعت در حیات انسانی و یا تحلیلی اکولوژیکی مربوطه می باشد آنچه که بیش از هر چیز اهمیت طبیعت را نمایان میکند این است که طبیعت در حالت عادی متشکل از برهم کنش عناصر مختلف از جمله آب، خاک، هوا، آتش، و اشیاء بیجان،

موجودات زنده و سایر اجزاء است و از این جهت میان عناصر مختلف آن هیچگونه برتری وجود ندارد لکن در طبیعت هیچ چیزی از هیچ به وجود نمی‌آید و هیچ شیئی به عدم ختم نمی‌شود و تنها تبدیل و دگرگونی است که در اشیاء رخ می‌دهد، این امر به خوبی نمایانگر نوعی وحدت میان اجزاء طبیعت و عدم چیرگی بخشی از طبیعت نسبت به سایر بخش‌هاست که خالق هستی آن را بر مبنای نظم خاص آفریده توجه انسان به طبیعت پیرامون او از همان آغاز حیات بشر وجود داشته بر همین اساس دیدگاه‌های مختلف درباره تعاریف از محیط زیست وجود دارد چنان که برخی محیط زیست را محیط طبیعی پیرامون انسان اعم از جنگل، دریا، کوهستان و غیره می‌دانند. و تعریفی دیگر کلیه موجودات زنده و غیر زنده‌ای که به طور طبیعی بر روی کره زمین به سر می‌برند را مد نظر دارند و برخی هم حتی سلامت انسان و محیط ساخته شده توسط انسان‌ها را جزء محیط زیست و از مصادیق محیط زیست دانسته اند و باید توجه داشت که حق بهره مندی از محیط زیست، اختصاص به یک نسل ندارد. از این رو، باید بهره‌برداری از آن اصولی و عادلانه باشد؛ به طوری که هم نسل حاضر و هم نسل‌های آینده بتوانند در پناه آن زندگی سالمی داشته باشند. بنابراین، سوء استفاده از این حق که منجر به آلوده سازی، تخریب و نابودی محیط زیست شود در نتیجه تجاوز به حق دیگران - بویژه نسل‌های آینده است اینکه نیاز انسان به محیط زیست سالم یا نیاز جوامع انسانی از آن جهت که جامعه هستند مبنای حق است یا ارزش مداری فردانسان حق برخوردار از محیط زیست سالم را برای او ایجاد کرده یک مسئله قابل بررسی بوده و نظرات متفاوت درباره آن مطرح شده که آیا این حق به عنوان یکی از مصادیق حقوق بنیادی مورد شناسایی قرار گرفته است یا از آنجاکه جامعه واقعی متافیزیکی دارد و حقوق بشر بر علی روانشناختی نظیر خود آگاهی و اراده آزاد متکی و استوار است، حق تلقی می‌شود برداشت چنین است که افراد به دلیل بعد انسانی و عضویت در جامعه انسانی صاحب حق اند از طرفی استفاده از محیط زیست سالم، از جمله حقوقی است که امروزه در قالب نسل سوم حقوق بشر تجلی پیدا کرده و اگر چه در چارچوب اسناد جهانی حقوق بشر بهره مندی از محیط زیست سالم به عنوان یک «حق مستقل» بطور صریح مورد شناسایی قرار نگرفته، اما این تحلیل وجود دارد که این حق، به برخی از حقوق نسل اول و دوم، همچون حق بر حیات، حق بر حفظ تمامیت جسمانی و روانی، و... وابسته است و ریشه در آنها دارد. به این معنا که بهره مندی از محیط زیست سالم از لوازم یا از نتایج پذیرش چنان حقوقی است. البته اگر چه در اسناد جهانی بطور صریح نیامده، ولی بسیار جای امیدواری است که در اسناد منطقه‌ای حقوق بشر، بهره مندی از محیط زیست سالم به عنوان یک حق مستقل، آشکارا به رسمیت شناخته شده است. و از دیدگاه اسناد مذکور حقوق محیط زیست را نمی‌توان محدود به مرزهای جغرافیایی نمود زیرا محیط زیست محدود به مرزهای جغرافیایی نیست واز آنها عبور میکند و فاعل آلوده کننده را ناقض حقوق زیست محیطی و شهروندی دانسته و اغلب رفتارهای نقیض حقوق زیست محیطی را جزء جرایم میدانند. و ایجاد هر نوع آلودگی از جمله آلودگی‌های سمعی بصری، آب، هوا، پسماندها و غیره، که سلامتی روحی، روانی و جسمی شهروندان را تحت تاثیر قرار دهد و اصلی ترین حق شهروندی را که همانا حق

حیات و سلامتی است با خطر جدی مواجه کند را محکوم می نماید. حق بر محیط زیست هر چند با لفظ و بیان موجود نوپا می باشد ولی برای دیگر حقوق بشر پیش نیاز است، چرا که لازمه بهره مند شدن انسان‌ها از سایر حقوق با این فرض است که آنان از حداقل سلامتی و تندرستی برخوردار باشند. بر این اساس حق برخورداری از محیط زیست سالم را می توان در ردیف بنیادی ترین حقوق قرارداد امروز موضوع آلودگی محیط زیست یکی از مهمترین معضلاتی است که جامعه انسانی را با چالشهای جدی روبه‌رو کرده است. این مسأله از آن جهت دارای اهمیت است، که علائم تهدید کننده حیات، آشکار شده و نسل حاضر و آینده را به دلیل آلودگیهای گسترده زیست محیطی، با تهدید مواجه نموده است از سوی دیگر، انسان قادر نخواهد بود بدون داشتن محیط زیستی امن و سالم، به زندگی طبیعی خود ادامه دهد. به همین جهت، حفظ و حمایت از محیط زیست و سالم نگه داشتن آن، به عنوان یکی از مهمترین حقوق اساسی برای ادامه حیات، مورد توجه است و نظر همگان را به خود جلب نموده است. و قرائن نشان می دهد با آنکه داشتن محیط زیستی امن و سالم، به عنوان یک حق بشری است اما در طول تاریخ هیچ‌گاه بشر محیط زندگی خود را مانند امروزه آستانه نابودی نکرده است. بحران‌های متعدد زیست محیطی، انقراض گونه‌های زیستی، آلودگی و تحلیل منابع زیرزمینی و... از جمله مواردی است که آینده بشر و حیات را بطور جدی و سخت تهدید می نماید می توان یکی از بزرگ‌ترین قربانیان جنگ‌های عصر جدید را محیط زیست و منابع طبیعی محسوب کرد که در برخی موارد، آثار و پیامدهای این بحران‌ها، پس از گذشت سالیان سال آشکار می گردد و تاثیرات نامطلوب و غیر قابل جبران را در پی داشته و دارد متأسفانه هنوز اغلب قوانین و رویکردهای حوزه محیط زیست رنگ و بویی مبتنی بر انسان مداری و انسان محوری دارند و از رویکردهای طبیعت محوری که انسان نیز جزئی از آن بشمار می آید غفلت گردیده است در صورتیکه انسان بدون محیط زیست سالم و طبیعت سالم محکوم به نابودی است. با ورود به نیمه دوم قرن بیستم نگاه‌ها به سمت نسل نوینی از حقوق اساسی بشر جلب شده تا آنجا که حقوق اساسی بشر به سه نسل یا گروه عمده تقسیم گردیده است: نسل اول حقوق مدنی و سیاسی می باشد؛ نسل دوم حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می باشد و نسل سوم حقوق را می توان حقوق مردم یا همبستگی نامید که به چهار شاخه تقسیم می شوند و عبارتند از: حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر محیط زیست و حق بر میراث مشترک بشریت. هر چند محصور کردن این حقوق در این چهار حق مورد مناقشه است و نظرات متفاوت دیگری هم وجود دارد و برخی از نویسندگان عناوین دیگری را همچون حق بر استعمارزدایی، حق بر ارتباطات و مساعدت‌های بشردوستانه، حق بر زبان و فرهنگ بومی، حق بر دین داری و یکتاپرستی و غیره را جزء نسل سوم حقوق بشر قلمداد کرده‌اند اما حقوق بشر بدون حق بر محیط زیست بی معناست و ناقص خواهد بود.

با توجه به اهمیت موضوع آنچه که در این مقاله مد نظر است حق بر محیط زیست می باشد در خصوص حق بر محیط زیست سالم می توان گفت یکی از ارزش‌های مشترک جامعه جهانی انسانی محیط طبیعی می باشد. این ارزش مبنای حق بر محیط زیست سالم میشود و آثار آن در اعلامیه‌های ارزشی زیست محیطی

بین المللی از جمله اعلامیه استکهلم قابل مشاهده است منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها و پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر موسوم به «پروتکل سان سالوادور» اعلامیه جهانی حقوق حیوانات در ۱۵ اکتبر ۱۹۷۸ که با تلاش یونسکو در پاریس به تصویب رسیده است. از جمله این اسناد است. این اسناد علیرغم برخی از بحث‌های اختلافی میان ادیان در خصوص ریشه‌های مشترک شکل‌گیری حیات در زمین، به بحث‌های مهمی در خصوص مفهوم و برد حقوقی بهره‌مندی حیوانات از «حقوق» پرداخته است. مواد این اعلامیه‌ها به حفظ محیط زیست و روابطی که باید در حال حاضر میان گونه‌های انسانی و سایر گونه‌های جانوری برقرار باشد، بعنوان یک حق اساسی پرداخته و کنوانسیون آروهاس، نقطه عطفی در ارتباط با حق بر محیط‌زیست سالم به عنوان یک حق بنیادین بشری و توسعه پایدار به شمار می‌آید.

کنوانسیون آروهاس ۱۹۹۸ به اجزاء حق بر محیط زیست سالم اعم از حق بر دسترسی به اطلاعات زیست محیطی، حق بر مشارکت و حق بر عدالت زیست محیطی که در اصل ۱۰ اعلامیه ریو با موضوع محیط زیست و توسعه به آن‌ها اشاره شده، به طور مفصل پرداخته است. این موضوع در حقیقت پیوندی میان حق بر محیط‌زیست سالم و توسعه پایدار به شمار می‌آید که ضمن فراهم آوردن فضای همکاری و زمینه‌سازی برای فرصت حضور و مشارکت همه دولت‌های عضو ملل متحد بر اساس بند ۲ ماده ۱۹، به عنوان یک سند الزام آور، زمینه‌ساز حمایت بیشتر از حقوق محیط زیست نیز شده است و لازم الاجرا شدن آن در ۱۸ اکتبر ۲۰۰۹ می‌تواند گام بلندی در تحول حق بر محیط زیست سالم، حق بر توسعه داشته باشد اما مهمترین چالشی که امروزه محیط زیست با آن روبروست، پدیده‌ی روبه رشد توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی جوامع است. که سه رکن اصلی یعنی ثبات اقتصادی، ثبات اجتماعی سیاسی و ثبات زیست محیطی لازمه توسعه اند برخوردار از رکن سوم یعنی محیط زیست سالم، از جمله حق‌هایی است که در قالب نسل سوم حقوق بشر، همه انسان‌ها و جوامع باید از آن برخوردار باشند. لیکن از آنجایی که فرایند توسعه خواه ناخواه بر محیط زیست پیرامون خود اثر می‌گذارد، یک چالش عمده میان توسعه یافتن و حفظ محیط زیست، یا به عبارتی بهتر یک تراحم میان دو حق، یعنی حق بر توسعه و حق بر محیط زیست سالم پدیدار گردیده است. در جهت رفع این تراحم، از منظر حقوق بشر، هرچا سخنی از توسعه به مثابه یک حق می‌رود، مراد «توسعه پایدار» است. توسعه پایدار به معنی واقعی آن زمان محقق می‌شود که سلامت و امنیت محیط زیست در تمامی ابعاد و جنبه‌های آن تامین و تضمین گردد. توسعه هم حق انسان و هم ضرورت حیات انسان و جوامع انسانی است. لیکن بی‌توجهی به ابعاد زیست محیطی آن، نه تنها توسعه پایداری را تضمین نمی‌کند قطعا آن را محکوم به شکست خواهد ساخت. در این راستا دستگاه‌های که صیانت از محیط زیست را عهده دار هستند نقش اساسی دارند که با تنظیم راهبردها و سیاست‌های لازم تدبیری را ارائه و عملی سازند تا هم اهداف توسعه پایدار تضمین گردد و هم حفظ محیط زیست مخصوصا در مقابل رفتارهای زیانبار محیط زیستی توسط افراد فرصت طلب و سودجو که ناقضان حقوق زیست محیطی و

کسانی که اعمال خود را موجه دانسته یا لاقفل برای آن موقعیت ویژه ای قایل می شوند. حتی اگر نگاه کیفی‌زدایی در این زمینه ها وجود داشته باشد ضرورت توسل به سیاست جرم زدایی همراه با اقدامات تامینی همچون خدمات عام المنعفه در مورد جرایمی که اثرات آلاینده‌گی خفیف تری دارند، مدنظر قرار گیرد. بدون تردید هزینه پیشگیری از تخریب محیط زیست بسیار کمتر از هزینه به سازی و پالایش آن است و در نتیجه شهروندان لازم است با تشکل های غیردولتی در راستای اعمال اصول مختلف نظیر اصل هشتم قانون اساسی با دولت مشارکت نمایند و دولت نیز به آموزش شهروندان، اطلاع رسانی زیست محیطی به عنوان حقی اساسی حفظ محیط زیست را جدی بگیرد (زیرا اعتقاد بر آن است دانستن حق مردم است و چنان چه مردم از وضعیت آلودگی ها مطلع گردند، خود به فکر حل و جلوگیری از بروز آن بر خواهند آمد)، حمایت مالیاتی و قانونی با پیوستن به معاهدات بین المللی درباره حفاظت محیط زیست، پردازد. حمایت‌های لازم از سوی مقام قضایی و بازرسان قاطعیت در صدور احکام و قرارهای بازدارنده در مقابل آلوده کنندگان و مخربان محیط زیست بسیار موثر خواهد بود.

امروزه باید دغدغه نگران طبیعت و زیستگاه موجودات زنده مخصوصا انسان بود؛ هر چند فناوری‌های فریبنده، زشتی خفیان آوری را که فرهنگ تجدد جایگزین هماهنگی، زیبایی و آرامش طبیعت بکر کرده، و آن را زیبا جلوه می دهد اما در این نوشتار تلاش شده تا این موضوع را با نگرشی تطبیقی از دیدگاه حقوق اساسی و قرآنی و نظرات برخی عالمان علوم جدید بررسی کنیم فناوری افسار گسیخته، فزونی جمعیت، فراوانی فرآورده‌های مصرفی، و نظام سرمایه‌داری بستر زندگانی انسان را دچار بحران ساخته و راه چاره‌ رهایی از آن در کنترل این وضع است. از دیدگاه حقوقی این معضل، معلول جهان‌بینی جدید عدم توجه به حقوق طبیعی و تجاوز به حقوق نسل‌های آینده و تغییر نگرش انسان نسبت به خود و طبیعت است؛ نگرشی که ریشه در بنیان‌های علم جدید و تفکر تجددگرایانه دارد و با فاصله گرفتن انسان از نگاه قدسی و معنوی به طبیعت، و چنگ انداختن تجاوزگرانه و خودخواهانه به آن انجامیده است. خداوند طبیعت و محیط زیست را برای انسان آفریده است و به او حق تصرف در آن را داده اما از سوی دیگر تاکید می کند که این حق اختصاص به یک فرد، گروه و یا یک نسل ندارد، بلکه باید بهره برداری از آن اصولی و عادلانه باشد به طوری که هم نسل حاضر و هم نسل های آینده بتوانند از آن استفاده کنند. بنابراین سوء استفاده از این حق که می تواند منجر به آلوده سازی، تخریب و نابودی محیط زیست گردد تعرض به حقوق دیگران به ویژه نسل های آینده ممنوع است. مساله محیط زیست به دلیل ارتباط تنگاتنگ با حیات انسانی و نظم آفرینش به خوبی مورد عنایت قرآن کریم قرار گرفته است. در قرآن کریم ضایع نمودن و تخریب محیط زیست اعتدا و تجاوز محسوب شده هر آنکه با فساد و تباهی و تجاوز از حدود خود، پیمان الهی بشکند از رحمت الهی به دور خواهد ماند. اسلام بهداشت را تکلیف و علوم رانهادینه کرد. پیامبر اعظم (ص) بهداشت را پایه اسلام خواند. حفظ پاکی در همه زمینه ها، از وظایف فرد با ایمان است. ایجاد هر نوع آلودگی ویا آسیب به محیط گناه می باشد. آمیزه های بهداشتی قرآن و سیره نبوی می تواند در افزایش آگاهی و بهبود فرهنگ

بهداشتی جامعه نقش موثری را ایفا نماید. بررسی متون مختلف مذهبی همگی نشانگر وجود دیدگاه‌هایی مشخص در راستای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی است. دین مبین اسلام در این عرصه دستورات مشخص و موکدی دارد و حفاظت محیط زیست را که نسل امروز و نسل های بعدی باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، یک وظیفه عمومی برمی شمارد. در قرآن کریم آیات فراوانی وجود دارد که در موضوعاتی چون محیط زیست و نحوه برخورد ما با آن به راهنمایی می پردازد. و انسانها را به مطالعه، شناخت، تدبیر و تفکر در آن دعوت نموده است و این دعوت، نشانگر اهمیت محیط زیست در فرهنگ اسلامی است. در واقع اسلام بر حمایت حقوق اساسی در و حفاظت آنها تاکید دارد به خاطر خیر انسان و تامین ضروریات و حاجت های انسان برای نسل حاضر و نسل های آینده انسان را متوجه حمایت و نگهدار.

نتیجه گیری

باید توجه داشت که حق بهره مندی از محیط زیست، اختصاص به یک نسل و فرد ندارد. از این رو، باید بهره برداری از آن اصولی و عادلانه باشد؛ به طوری که هم نسل حاضر و هم نسل های آینده بتوانند در پناه آن زندگی سالمی داشته باشند. بنابراین، سوء استفاده از این حق که منجر به آلوده سازی، تخریب و نابودی محیط زیست شود در نتیجه تجاوز به حق دیگران و نسل های آینده است حقوق زیست محیطی محدود به مرز های جغرافیائی نمیشود زیرا محیط زیست محدود به مرزهای جغرافیای نبوده واز آنها عبور میکند تخریب و ایجاد هر نوع آلودگی از جمله آلودگی های سمعی بصری، آب، هوا، پسماندها و غیره، که سلامتی روحی، روانی و جسمی شهروندان را تحت تاثیر قرار دهد ناقض حقوق شهروندی میباشد و تمام رفتارهای ناقض حقوق زیست محیطی جزء جرایم و ضد ارزشهای اخلاقی بوده لذا هر عاملی که حق حیات و سلامتی را با خطر جدی مواجه کند محکوم است حق بر محیط زیست هر چند با لفظ و بیان موجود نوباست اما برای دیگر حقوق انسانها پیش نیاز است، چرا که لازمه بهره مند شدن انسانها از سایر حقوق با این فرض است که آنان از حداقل سلامتی و تندرستی برخوردار باشند. بر این اساس حق برخورداری از محیط زیست سالم یکی از اصلی ترین و بنیادی ترین و اساسی ترین حقوق است آلودگی محیط زیست یکی از مهمترین معضلاتی است که امروز جامعه انسانی را با چالشهای جدی روبه رو کرده و علائم تهدید کننده حیات، در حال آشکار شدن است چنانکه با این شرایط انسان قادر نخواهد بود به زندگی طبیعی خود ادامه دهد. به همین دلیل حفظ و حمایت از محیط زیست و سالم نگه داشتن آن، به عنوان یکی از مهمترین حقوق اساسی برای ادامه حیات، توجه همگان را به خود جلب نموده است. اما قرآن نشان می دهد در طول تاریخ هیچ گاه بشر محیط زندگی خود را مانند امروزه نابودی نکشاند است. بحران های متعدد زیست محیطی، انقراض گونه های زیستی، آلودگی و تحلیل منابع زیرزمینی و تاثیرات نا مطلوب و غیر قابل جبران آن آینده بشر و حیات را در حالت اضطراب قرار داده و تاسف بار تر از آن هنوز

اغلب قوانین و رویکردهای حوزه محیط زیست رنگ و بویی مبتنی بر انسان مداری و انسان محوری دارد و از رویکردهای طبیعت محور که انسان نیز جزئی از آن بشمار می آید غفلت گردیده است در صورتیکه انسان بدون محیط زیست سالم و طبیعت سالم محکوم به نابودی است.

فهرست منابع و مآخذ

- قرآن کریم (هود-۶۱) (اعراف-۸۵) (بقره-۲۰۵)
- قانون اساسی جمهوری اسلامی تدوین جهنگیر منصور ۱۳۹۲ انتشارات شاهین
- حقوق محیط زیست ۲ ترجمه محمد حسن حبیبی انتشارات دانشگاه تهران بهار ۱۳۸۱
- بری، جان (۱۳۸۰) اخلاق محیط زیست و نظریه اجتماعی، ترجمه حسن پویان و نیره - توکلی، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
- بنسون، جان (۱۳۸۲) اخلاق محیط زیست، ترجمه عبدالحسین وها بزاده، تهران: نشر جهاد دانشگاهی.
- پویمان، لویی (۱۳۸۳)، اخلاق زیست محیطی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر توسعه.
- مجله تحقیقات، ماهیت حق بر محیط زیست، سید فاطمی و مشهدی، علی، (۱۳۹۰).
- گیر، آرن ای (۱۳۸۰)، پسامدرنیزم و بحران زیست محیطی، ترجمه عرفان ثابتی، تهران نشر جامعه.
- مشهدی، علی (۱۳۹۰)، تحول حق بر محیط زیست در حقوق عمومی، رساله دوره دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، نیمسال دوم سال، سال تحصیلی ۹۰-۸۹.
- وسایل الشیعه محسن بن حسن حر عاملی

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی